

OYBEKNING “NAVOIY” ROMANIDA HIKMATLI SO‘ZLARNING BERILISHI

Bolibekov Alisher Abdusalomovich

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybekning “Navoiy” romanida berilgan hikmatli so‘z, ya‘ni aforizmlarga alohida e‘tibor qaratiladi. Tadqiqotning maqsadi “Navoiy” romanini tahlil qilish asosida unda berilgan hikmatli so‘zlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishdan iborat.*

Kalit so‘zlar: *“Navoiy” romani, maqol, matal, ibora, hikmatli so‘z, aforizm, xalq maqollari, lingvistik birliklar, paremiologik birliklar.*

Ijodkorlar mahoratini belgilash uning til unsurlaridan foydalanish borasidagi mahorati bilan ham bevosita bog‘liq. Har bir yozuvchi yoki shoir tildan o‘ziga xos shaklda foydalanadi va o‘ziga xos uslubini namoyon qiladi. Ana shunday mohir ijodkorlardan biri Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybekdir. Iste‘dodli yizuvchi o‘zining “Navoiy” romanida, asosan, ulug‘ mutafakkir shoir Alisher Navoiy siymosini gavdalandirishga, uning zohiriy va botiniy dunyosini yoritib berishga bel bog‘lagan. Shu sababli ham asarda Navoiyga xos bo‘lgan insoniy fazilatlar ilm olish, to‘g‘riso‘zlik, ezgulik, adolat, haqiqat, hamjihatlik, oliyanoblik, mehr-oqibat, yaxshilik va boshqa ko‘plab mavzularga oid hikmatli so‘zlar o‘rin egallagan.

Oybek “Navoiy” romanida turli mavzulardagi hikmatli so‘zlardan o‘rinli foydalanadi. Navoiy siymosini yaratishda hikmatli so‘zlar, aforizmlardan foydalanish o‘z samarasini bergan. Alisher Navoiy nutqida hikmatli so‘zlar, aforizmlarning faol qo‘llanilishini tabiiy hol deb tushunmog‘imiz lozim.

Biz romanda qo‘llangan hikmatli so‘zlar, aforizmlarni mavzular bo‘yicha guruhlashga harakat qildik. Shu yo‘ldan borilganda tahlil to‘g‘ri amalga oshirilgan bo‘ladi.

Hikmatli so‘z aniq va ixcham shaklli, chuqur mazmunli, muallifi aniq gap. *Oz demak hikmatga bois, oz yemak sihatga bois.* Alisher Navoiy. [2,144-b]

Romanda Navoiy obrazini yaratishda yozuvchi shoir nutqida juda ko‘plab hikmatli so‘zlarni qo‘llaydi. Bizga ma‘lumki, Alisher Navoiyning hikmatli so‘zlari xalq orasida ma‘lum va mashhur. Oybek asarning bosh qahramoni obrazini yaratishda hikmatli so‘zlardan samarali va barakali foydalanadi. Masalan, “Navoiy” romanida *Har bir harakatda muvozanat va me‘yor zarur; Haqqo‘ylik ulug‘ fazilatdir; Mehr-u muhabbatni idrok etmoqdan ojiz farzandning bo‘yniga tayoq urmoq otaning vazifasi; Bir soat tafakkur bir yillik toatdan afzal; Haqiqat hamisha ustun, u hamisha g‘olib chiqur* kabi hikmatli so‘zlarning qo‘llanishi, birinchidan, yozuvchining mahoratidan darak bersa, ikkinchidan, Navoiydek daho shoir obrazini yaratishda uzukka ko‘z qo‘ygandek beriladi.

Asardagi hikmatli soʻzlar 30 dan ortiqni tashkil etib, ularni mavzuiy guruhlariga ajratib, unga asardan misollar keltirishni joiz deb topdik.

Ilm va hunar oʻrganish mavzusidagi hikmatli soʻzlar. Alisher Navoiy nutqida ilm va hunar mavzusidagi hikmatli soʻzlar, aforizmlar koʻp uchraydi. Himmat va gʻayratni aslo qoʻldan bermang, – dedi Navoiy suyunib. – El, ulus sizdek zotlarga gʻoyat muhtojdir. *Ilm daraxtini yaxshi parvarish etib, yurt tuprogʻiga chuqur tomir yoydirmogʻimiz va undan moʻl hosil olmogʻimiz kerak.* Mana endi oshino boʻldik. Umid qilamenki, bizni hamisha yoʻqlab turursiz. Itifotingiz uchun qalbidan tashakkur etamen, – dedi Sultonmurod titroq ovoz bilan, – sizning maʼrifat daryongizdan bahramand boʻlmoq qadar ulugʻ saodatni tasavvur etmoq imkonsizdir.[1,39-b]

Yolgʻiz aytar soʻzim shuki vazifangizga tamom ixlos bilan kirishkaysiz, shogirdlaringizning koʻngliga maʼrifat ishqini solgʻaysiz, mol-davlat uchun ilmingizni sotmangiz. Inson uchun koʻngilning sofligi, boyligi kerak. *Gulning toʻni qirq parcha boʻlsa ham, u guldur!* Ilmni xalqqa beringiz tatabbu va tafakkur bilan ilmni kengaytirmoqqa harakat qilingiz! *Ilm koʻmigʻliq xazina emas, jonli daraxtdir, oʻsmogʻi, gullamogʻi meva bermogʻi kerak!* – Bu kamina ham yolgʻiz shu orzular bilan yashaydi, – dedi Sultonmurod hayajonlanib.[1,156-b]

Yaxshilik haqidagi hikmatli soʻzlar. Navoiy ukasiga maʼnodor tikildi. – *Yaxshilik bilan nom qoldirmoqning oʻzi ulugʻ mukofotdir,* – dedi u keskin ravishda, himmatingiz samosini hargiz bulut qoplamasin, inim.[1,46-b]

Insonni ulugʻlash haqidagi hikmatli soʻzlar. Xurosonda bir davr yaratmoq lozimki, – dedi Navoiy shavqlanib, – oʻzga xalqlar ibrat ola bilsinlar... Tokaygacha insonlar vahshat sahosida qolurlar! *Inson barcha mahluqotning tojidir.* U sharafli, sof, goʻzal yashamogʻi kerak. Davlat arboblari aql va adolatni shior qilsalar, xalqni parvarish etsalar, hayotning zangini oltinga aylantirmoq mumkin.[1,48-b]

Xalqning qudrati haqidagi hikmatli soʻzlar. Shoho, xalqning molini, jonini boʻrilar ixtiyoriga topshirilsa, ular bu qonxoʻr maxluqlar dastidan figʻon koʻtarsa, ularga quloq solmaslik adl-insofdan emas. Tahdid-siyosat emas, mehribonlik darkor. Xalq bilan boʻlgusi muomalada qilichga emas, adl kuchiga suyanmoq, xalqni jabr-zulmdan qutqarmoq lozim. Zero, *xalq shunday bir daryoyi azimki, u toshsa, uning mavjidan na shohning qasri, na darveshning kulbasi qolur, u shunday bir oʻtki, uning bir uchquni tutashsa, na xashakni qoʻyar, na falakni...* Bas, yaxshilik qilmoq kerak: elning, yurtning baxti barqaror boʻlsa, saltanat ham bexatar boʻlur[1,91-b]

Haqiqat haqidagi hikmatli soʻzlar. Masala adolat va haqiqat masalasidir, - javob berdi Navoiy oʻzini tutishga tirishib, – haqiqat olomon tarafidadir. *Haq soʻzni aytgan ogʻizlarni tosh bilan qonatmoq emas, haqiqat tamalini qulatmoqqa koʻtarilgan qoʻllarni kesmoq zarur.* Zakot yigʻmoq davlat ishidir, lekin bir necha badnafs, chirkin maxluqlar uchun boylik manbai emas! [1,89-b]

Mardlik haqidagi hikmatli soʻzlar. – Ota-bobolarim, – dedi u shavqlanib, – Sheʼr va musiqiy bilan qilich va yoyni gʻoyat goʻzal joʻr qilganlar. Men ham bu yoʻlni tanladim. Ajabo, mumkin emasmi? – Nega mumkin boʻlmasin? – dedi Navoiy jiddiy tikilib. – *Jang maydoni yigitlarga husn bagʻishlaydi.* Yigit uchun mardlik, qahramonlikdan oʻzga ulugʻroq, oliyroq bir fazilat bormi? Yurt va davlat uchun oʻt va suv kechib, zafar bayroqlarimizni quyosh bayrogʻi kabi baland koʻtaruvchi oliyjanob bahodirlar kerak.[1,178-b]

Adolat haqidagi hikmatli soʻzlar. *Haq har vaqt oʻz yerida qaror topur.* Siz boʻlmasangiz, jannat ham zeriktiradi. Doʻstlardan paydar-pay maktub olmoqdamen. “Yetim Hirotda gʻarib yashaymiz!” Shunga chidamaymenki, – dedi Haydar ovozini balandlatib, – Iskandar Zulqarnaynning zamonidan boshlab hech kim siz qadar bezamagan bu shahri azim bukun doʻstlarimiz uchun doʻzaxga, bir guruh makkor xoinlar uchun jannatga aylandi! *Haq har vaqt oʻz yerida qaror topur,* – dedi Navoiy ishdan qoʻl uzmasdan, – modomiki taqdir quyuni bizni bu yerlarga keltirib tashlabdi, bas, sabr-bardosh lozim. Vatanning noobod viloyatini mohir bogʻbon kabi mehnat va hafsala bilan gullatmogʻimiz kerak.[1,298-b]

Komillik haqidagi hikmatli soʻzlar. Jomiy mehmonni yumshoq poʻstakka oʻtqazdi. Oʻzi avvalgi oʻringa, kitoblar orasiga oʻtirdi. – Janoblarini koʻrmoqqa bu kun koʻngil filhaqiqat mushtoq edi, – dedi chol qisqagina oq soqolini silab qoʻyib. – Mening koʻnglim har soat bu maskanga tolpinadi. Ne qilaylikki, mashaqqatlardan qutilmoqqa imkon yoʻq, – dedi Navoiy. – Uzringizni tangri ham qabul qilur, nainki biz kabi zarrai xok! *Elga xolisanlillo xizmat qilmoq inson komilning ishidir.* Bu nav zahmat-mashaqqatlar aslida farogʻatdir.[1,185-b]

Hayot va umr haqidagi hikmatli soʻzlar. Tirikmiz – farqimiz bor, men qul, sen ulugʻ poyali ozod yigit. Ammo yer qoʻynida ikkimiz yon-yonga yoturmiz... *Shohning ham, qulning ham soʻng yoʻli – bir!* Nurbobo alamdan, mehnatdan qovjiragan burushuq yuzida yumalagan koʻz yoshlarini eski choponning etagi bilan artib, oʻz ishiga, yosh mevali ogʻochlarning tagini chopishga kirishdi.[1,193-b]

Xalqparvarlik haqidagi hikmatli soʻzlar. Podshohning zaifliklaridan, Majdiddin va beklarning, saroy doiralarining Navoiyga qarshi tuhmat va igʻvolaridan yaxshi xabardor boʻlgan Jomiy, bu ahvoldan chuqur mutaassir boʻlar, ulugʻ shoir va nodir insonning pok vijdoniga tosh otgan jirkanch qoʻllardan nafratlanar edi. Biroq xalq va davlat manfaatlari uchun, qoʻpol kuchlarni, zulm va jabrni tizginlash uchun Navoiyning iqtidoriga, yorqin zakosiga, u boshlagan ishning chuqur maʼnosiga ishonar, shuning uchun davlat ishlaridan Navoiyning butunlay etak silkish orzusini maqul koʻrmas edi.

- *Raiyatning baxt va saodatiga xizmat qilmoq – xudo yoʻliga xizmat bilan barobardir,* – dedi Jomiy yana har vaqtdagi ishonch bilan.[1,234-b]

Yaxshilik va yomonlik haqidagi hikmatli soʻzlar. Zayniddin, Toʻgʻonbek qoshiga borib, uni insofqa chaqirishga doʻstini qistadi. Sul-tonmurod bu taklifni eshitgusi kelmadi... U vaqtlar rasvo, razil bir qochqin edi. Endi qara! – Sul-tonmurod koʻzlarini koʻkka maʼnodor tikdi. Bilasenmi, Navoiyning bir yaxshi bayti bor, maʼnosi shunday: *“Yomonlardan yaxshilik kutmoq, hayvon shohida gul unmagini orzu qilmoq bilan barobardir!”* Zayniddin ortiq qistamadi. Hirotning yuqori doiralariga yaqin boʻlgan baʼzi tanishlari bilan uchrashmoq uchun ketdi.

Baxt haqidagi hikmatli soʻzlar. Men hozir oʻzgalarning baxti va sevgisi uchun gʻamxoʻrlik qilurmen. *Kishilarni baxtli koʻrmakning oʻzi ham baxtdir.* Toʻgʻonbek yostiqqa yonboshlab, oltin halli shipga qaradi. Aloiddin Mashhadiy, Mavlono Shahobiddindan oʻzga mansabdor Toʻgʻonbekning olimga aytgan soʻzlaridan oʻngʻaysizlanib, yerga qarashdi.[1,270-b]

Xazina va davlat haqidagi hikmatli soʻzlar. Baland himmatli, bahodir beklaringiz, oliyjanob, vazifashunos mulozimlaringiz boʻlgani kabi, davlat daraxtining gullarini balo quyunidek sovurmoqchi boʻlgan maxluqlar ham yoʻq emas. Ularning har biri shaharlarga, viloyatlarga koʻz tikur, dillari elga sadoqat, muhabbat bilan emas, oltin-kumush dardi bilan ogʻrigan. Kiyimlari, idish-tovoqlari oltin-kumush boʻlishiga qanoat qilmaydilar; etiklarining nagʻali ham oltindan boʻlsa!.. *Xazina davlat uchun, badandagi qon kabi, zarurdir.* Ammo bir yoqdan toʻplamoq, ikkinchi yoqdan sovurmoq bilan xazina tuzib boʻlmas. Hotamtoylikni bilib qilmoq lozim. *Yomgʻirni qurib qaqshagan bogʻga emas, eltib togʻga quygan bulutni saxiy deyilmas.* Dastavval xazinani el manfaati uchun toʻkmak kerak... Oʻzga choralar bilan xazina boyitmoq oqilona harakat emasligi har kim uchun ravshan.[1,288-b]

“Navoiy” romanida yana koʻplab mavzulardagi hikmatli soʻzlarni uchratishimiz mumkin. Birgana bosh qahramon – yetuk shoir, buyuk isteʼdod sohibi Navoiyning aytgan har bir soʻzi biz uchun hikmatdir. *Chaqmoq qancha balandda chaqmasin, egri boʻlgani uchun, albatta, yerning qaʼriga borur. Shamki, toʻgʻri, adildir – kuysa ham boshdan oyoq nur boʻlib kuyur.*

Xalqning jonli soʻzlashuv tiliga, maqollarga yaqin hikmatli soʻzlar ham koʻp uchraydi. Baʼzi hikmatli soʻzlar shaklan quyma holga kelib, ommaviy qoʻllanishga oʻtgach, maqolga aylanib qoladi. Masalan, Bilmaganin soʻrab oʻrgangan olim, Orlanib soʻramagan oʻziga zolim. ([Alisher Navoiy](#))[3]

Bunday hikmatli soʻzlar biz oʻrganayotgan asarda ham koʻplab topiladi: *Vaqtida ogohlantirmoq doʻstlarning ishi. Odamni ishi tanitadi. Boʻzchining hunari toʻqigan boʻzidan koʻrinadi. Til zindonga sudraydi, xat dorga eltadi. Ezgulikning kechi yoʻq. “Bir soat tafakkur bir yillik toatdan afzal!” Sahroning bagʻri yomgʻirga tashna. Xiyonatkorlar chuqurlariga oʻzlari yiqilurlar (Birovga chox qazisang, oʻzing yiqilasan), usta boʻlsang, ofat daryosida suzib, sohilga salomat yetarsen, boʻlmasa, qaʼriga botarsen. Haqiqat hamisha ustun, u hamisha gʻolib chiqur.*

Oybek o'z asarlarida hikmatli so'zlarning zamonaviy namunalarini yaratib, o'zbek adabiy tilining rivojiga samarali hissa qo'shgan mahoratli yozuvchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek. "Navoiy" (tarixiy roman). Toshkent: Navro'z, 2019.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – B. 144.
3. "Hikmatli so'zlar" [O'zME](#). [H-harfi](#) Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.